

Iwona Mandrzejewska-Smól

DZIAŁALNOŚĆ ZAWODOZNAWCZA W OKRESIE DORASTANIA JEDNOSTKI LUDZKIEJ

Pojęcie i ogólna charakterystyka działalności zawodoznawczej

Działalność zawodoznawcza stanowi pojęcie niejednoznacznie określone w literaturze przedmiotu. Stosunkowo często używane przez autorów różnych opracowań nie doczekało się jednak precyzyjnego zdefiniowania. W związku z tym, w zakresie mojej pracy doktorskiej, dokonałam próby utworzenia tej nowej kategorii pojęciowej. Niniejsze opracowanie, ze względu na swój charakter, zawiera jedynie podstawowe aspekty, charakteryzujące ten rodzaj działalności.

Podstawę do teoretycznych rozważań nad pojęciem działalności zawodoznawczej stanowi zawodoznawstwo ujmowane w znaczeniu wąskim, rozumiane jako obszar wiedzy obejmujący podstawowe wiadomości o zawodach i przygotowaniu do ich wykonywania. Ta wiedza wykorzystywana jest do działań, których charakter pozwala określić je mianem działalności zawodoznawczej. Działalność tę z kolei określić można jako długotrwały, pedagogicznie ukierunkowany proces, którego uczestnikami są zarówno rodzice, nauczyciele, rówieśnicy, doradcy zawodu, jak i zainteresowani wyborem przyszłego zawodu młodzi ludzie. Głównym celem tak pojmowanej działalności zawodoznawczej jest wyposażanie jednostki już od najmłodszych lat w wiedzę, która powinna w znacznym stopniu pomóc w świadomym i dojrzałym wyborze przyszłego zawodu, a także drogi do jego zdobycia.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia, przyjąć można, że działalność zawodoznawczą stanowiły będą wszelkie działania wchodzące w skład szeroko pojętego wychowania i kształcenia przedzawodowego, bowiem rozumiane jest ono jako rodzaj oddziaływania pedagogicznego w okresie przedszkolnym i szkolnym, poprzedzającymi systematyczne kształcenie prozawodowe i zawodowe, w którym chodzi nade wszystko o zbliżanie dzieci i młodzieży do pracy, kształtowania wiedzy o pracy oraz pozytywnego

do niej stosunku, jak również o zbliżanie do świata techniki¹. W związku z tym, główne przejawy działalności zawodoznawczej, w tym aspekcie, stanowią podstawowe i ogólne zadania, a zarazem główne problemy edukacji przedzawodowej. Należą do nich: wychowanie przez pracę, kształcenie ogólnotechniczne, a także preorientacja, orientacja szkolna i zawodowa oraz poradnictwo zawodowe. Działania te realizowane są w takich środowiskach, jak: dom rodzinny, przedszkole, szkoła ogólnokształcąca (szkoła podstawowa, gimnazjum i liceum) oraz organizacje młodzieżowe.

W związku z reformą systemu oświatowego w Polsce, nowego znaczenia nabrało pojęcie kształcenia prozawodowego, określanego jako celowo zorganizowany proces edukacyjny, zakładający przygotowanie ogólnozawodowe w powiązaniu z wybranym układem zawodów i specjalności, stanowiący etap wstępny w dążeniu do kwalifikacji i kompetencji zawodowych². Dlatego też uznać można, że w pewnym stopniu działania realizowane poprzez kształcenie prozawodowe, które stanowi pośrednią sytuację edukacyjną pomiędzy kształceniem przedzawodowym a kształceniem zawodowym, określić można mianem działalności zawodoznawczej.

Kształcenie prozawodowe jest realizowane głównie w nowym typie szkoły średniej – liceum profilowanym – wprowadzonym ustawą z dnia 21 listopada 2001 r.³ Szkoła ta ma za zadanie sprostać nowym wymaganiom związanym z tempem przeobrażeń w gospodarce oraz zmiennym rynkiem pracy. Zjawiska te wymagają od absolwentów szkół: gotowości do częstej zmiany zawodów, podstaw wiedzy umożliwiającej samodzielne doksztalcanie się i doskonalenie, ogólnozawodowej wiedzy, która w krótkich cyklach kształcenia umożliwi uzyskanie kwalifikacji zawodowych odpowiadających na aktualne zapotrzebowanie rynku pracy. Liceum profilowane nie jest szkołą, która będzie kształciła młodzież w konkretnym zawodzie, a główny cel edukacji w tej szkole stanowi: zapewnienie absolwentowi dobrego przygotowania ogólnokształcącego, które umożliwi mu zdawanie egzaminu dojrzałości, a co za tym idzie wstęp na wyższą uczelnię, jak i również tworzenie warunków do kształcenia ogólnozawodowego oraz przygotowanie do podejmowania działań przedsiębiorczych⁴.

Istotne jest to, że działalności zawodoznawczej nie można ograniczać jedynie do okresu kształcenia przedzawodowego i prozawodowego. Jest to proces działaniowy, który przejawia się w różnych okresach rozwoju zawodowego człowieka. Jednakże największe znaczenie ma on właśnie w okresie kształcenia i wychowania przedzawodo-

¹ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, wyd. IV, Bydgoszcz 2005, s. 126–127.

² Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki...*, op. cit., s. 185.

³ Ustawa z dnia 21 listopada 2001 r. o zmianie ustawy – Karta Nauczyciela, ustawy o systemie oświaty oraz ustawy – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego (Dz.U. z 2001 r., nr 144, poz. 1615).

⁴ Szersze rozważania na temat działalności zawodoznawczej zostały przedstawione w pracy doktorskiej I. Mandrzejewskiej-Smól pt. „Działalność zawodoznawcza a świadomość wyboru kierunku dalszego kształcenia wśród uczniów szkół gimnazjalnych – na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego”, napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Zygmunta Wiatrowskiego.

wego, bowiem podstawowa rola celowo organizowanej działalności zawodowca przypada gimnazjum.

Gimnazjum w Polsce stanowi nową instytucję oświatową, powstałą w 1999 r. w wyniku reformy oświaty. Jest to szkoła trzyletnia na podbudowie szkoły podstawowej, wprowadzona na mocy Ustawy o zmianie ustawy o systemie oświaty z dnia 25 lipca 1998 r. – (Dz.U. z 1998 r., nr 117, poz. 759) i jest jednym ze szczebli edukacji, który obejmuje procesem nauczania i wychowania młodzież w wieku od 13 do 16 lat, innymi słowy młodzież w okresie dorastania.

Charakterystyczne problemy okresu dorastania człowieka

Okres dorastania to jeden z najważniejszych etapów rozwoju człowieka. Pojęcie to nierozzerwalnie łączy się z określeniem młodości, wiekiem młodzieńczym, czy rozwojem w młodości. Określenie „dorastanie”, a właściwie „wiek dorastania” najczęściej stosowane jest w psychologii. W naukach medycznych natomiast używa się terminu „dojrzewanie”, które charakteryzuje okres biologicznych zmian organizmu, przy czym wyodrębnia się jego fazę wstępną zwaną „pokwitaniem” (określane „fazą pubertalną”) oraz następującą po niej adolescencję (młodość).

Z punktu widzenia psychologii wiek dorastania charakteryzuje się tym, że nie można ujmować go jako jednolitego okresu rozwoju, dzieli się bowiem na dwa podokresy (fazy), które można teoretycznie wyróżnić, ze względu na dominujące w nim czynniki. Pomimo iż w zasadzie te wpływy wzajemnie się nakładają, to w pierwszej fazie dominują czynniki o charakterze biologicznym, w drugiej natomiast czynniki kulturowe. Tak więc okres dorastania obejmuje zarówno dojrzewanie biologiczne, jak i związany z nim rozwój psychiczny i społeczny⁵.

W literaturze przedmiotu istnieje dość duża różnorodność interpretacyjna dotycząca określenia przedziału wiekowego obejmującego okres dorastania. Jednakże najczęściej wskazywany jest wiek od około 11–12 lat do 18–19 lat. Ta granica wiekowa wydaje się być najbardziej adekwatna dla potrzeb niniejszego opracowania. Z kolei wiekiem oddzielającym wspomniane wcześniej dwie fazy okresu dorastania jest 16 rok życia (przy indywidualnych odchyleniach), wskazywany przez wielu badaczy, m.in. przez I. Obuchowską, M. Przetacznikową, czy też E.H. Eriksona. Według opinii tego badacza, około 16 roku życia występuje tak zwany kryzys młodzieńczy, charakteryzujący się nasileniem psychicznych trudności dorastania, a sposób pokonywania tego kryzysu

⁵ Por. R. Łapińska, M. Żebrowska, *Wiek dorastania*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, pod red. M. Żebrowskiej, Warszawa 1975.

oraz rozwiązywania problemów własnej tożsamości przez młodego człowieka determinuje w znacznym stopniu jego dalszy rozwój psychiczny⁶.

Analizując okres dorastania, należy również pamiętać, że młodzież nie stanowi jednorodnej grupy, którą wyróżniają specyficzne cechy młodzieżowe. Jest to grupa społeczna o dużym indywidualnym zróżnicowaniu. Tak więc dorastanie może mieć różny przebieg, a większość rozpowszechnionych poglądów na ten temat powstała na podstawie badań młodzieży uczącej się. Dorastanie tej grupy młodzieży stanowi okres szczególnie burzliwych przeżyć i zachowań i to bez względu na pewne odmienne właściwości każdego kolejnego pokolenia.

Niezależnie jednak od indywidualnych różnic pierwsza faza dorastania (bardziej biologiczna) charakteryzuje się ogólnym niezrównoważeniem, wyrażającym się nadmierną aktywnością, a przede wszystkim drażliwością, niespokojnością ruchową, agresją i wybuchami złości. Dorastający przestają przyjmować bezkrytycznie informacje o świecie zewnętrznym, poddając je ocenie i selekcji. Wzrost krytycyzmu nie jest wynikiem niechęci, czy złej woli, lecz następstwem rozwoju możliwości umysłu, zwiększonej reaktywności uczuć oraz poszerzonej perspektywy działania pod wpływem czynników zarówno endogennych, jak i środowiskowych (przede wszystkim możliwości intelektualnego kształcenia się). Problemy psychiczne osób w tym okresie skupiają wokół poszukiwania własnej tożsamości, które odbywa się chaotycznie, metodą prób i błędów, nie zawsze w sposób uświadomiony. Ponadto intensywność i sposoby tych poszukiwań są różne.

Na tym etapie rozwoju potrzeba bycia sobą, posiadania własnej odrębności miesza się z uległością, konformizmem, a potrzeba posiadania autorytetu – z jego odrzuceniem, potrzeba posiadania wzorów identyfikacyjnych – ze stopniowym zmniejszaniem się ich wpływu. Dlatego też w pierwszej fazie dorastania powstają różne trudności i problemy, z którymi borykają się nie tylko młodzi ludzie, ale również i ich rodziny.

Druga faza okresu dorastania, która zdaniem wielu badaczy rozpoczyna się zazwyczaj po 16 roku życia, to poszukiwanie wyjścia z sytuacji problemowych, uporządkowania działań, stawianie sobie celów oraz dostosowywanie do nich swojego postępowania. Na tym etapie rozwoju procesy biologiczne organizmu są już w zasadzie ustabilizowane, za to dominującą rolę odgrywają procesy intelektualne. Coraz bardziej świadome staje się poszukiwanie własnej tożsamości, pojawiają się pytania dotyczące sensu własnego istnienia i sensu istnienia życia ludzkiego w ogóle. Ujawnia się również lęk przed przyszłością, przed stawaniem się człowiekiem dorosłym, co wiąże się z ponoszeniem odpowiedzialności, nieodwracalnością wielu decyzji, ograniczeniem swobody. W drugiej fazie dorastania młodzi ludzie znajdują na ogół sens własnego istnienia, którego

⁶ E.H. Erikson jako pierwszy zwrócił uwagę na zjawisko młodzieńczego kryzysu związanego z poszukiwaniem własnej tożsamości w książce: *Childhood and society*, Norton, New York 1950.

realizacja, nieodłącznie powiązana ze stanami zwątpienia i rozczarowania oraz poszukiwaniem nowych dróg, przypada na kolejne etapy rozwoju⁷.

Cechę charakterystyczną stanowi fakt, że w okresie dorastania młodzieży zainteresowanie społeczne, jak i badaczy wzbudzą przede wszystkim te zjawiska, które są przyczyną trudności i wymagają rozwiązania. W związku z tym, największą uwagę zwraca się na objawy kryzysu, pomimo iż nie występują one u każdej dorastającej jednostki, a stanowią jedynie cechę jednego z możliwych wzorów dorastania.

W nowym podejściu do poznania rozwoju człowieka odchodzi się od modelu bodziec-reakcja (zakładającego reaktywność) i zastępuje się go modelem interakcji, obrazującym wzajemne oddziaływanie jednostki i otoczenia. Jednak tendencjom całościowego ujęcia lepiej odpowiada model – człowiek w świecie i środowisku, przy czym należy dodać, że jest to człowiek funkcjonujący w tym otoczeniu. Z tym ujęciem łączy się uznawanie za podstawę rozwoju doświadczenia, wynikającego z działania.

W tym kontekście, rozwój jednostki można określić jako kształtowanie się organizacji jej funkcjonowania, utożsamianej ze strukturą jej funkcjonowania. Organizację tę można ująć w ramach relacji jednostki z otoczeniem, to jest przede wszystkim z ludźmi. Wraz z nawiązaniem relacji kształtuje się organizacja funkcjonowania, która obejmuje między innymi przekonania dotyczące własnej osoby i otoczenia, ustosunkowanie się do siebie i innych osób, oceny możliwości itp.⁸ Należy dodać, że niezwykle istotne jest określenie znaczenia oraz charakteru kontaktów z ludźmi dla tak ujmowanego rozwoju człowieka.

Z analizy literatury przedmiotu wynika, że w okresie dzieciństwa i młodości (stanowiącej szczególny obiekt zainteresowania dla niniejszego artykułu), postępowanie osób dorosłych z otoczenia ma specjalne znaczenie dla rozwoju jednostki. Szczególnie ważne jest tu utrzymanie więzi uczuciowej i wzajemnego zaufania. Nie ulega wątpliwości, że utrzymanie więzi i kontaktów z bliskimi dorosłymi wpływa znacząco na prawidłowy przebieg rozwoju w młodości. W wieku młodzieńczym bowiem, jak to już wspomniano wcześniej, występują bardzo złożone problemy. Pojawiają się trudności w opanowywaniu emocji, nasila się dążenie do samodzielności, wrasta również poziom krytycyzmu. Łatwo wówczas o konflikty, czy nawet głębsze kryzysy, które dotyczą zwłaszcza jednostki z różnymi słabościami i deformacjami rozwojowymi nabytymi w dzieciństwie. Często dochodzi wówczas do zerwania więzi z rodzicami, a jednostka staje się bardziej podatna na negatywne wpływy osób (lub grup) w środowisku. Utrzymywanie prawidłowych relacji z rodzicami i nauczycielami sprzyja gromadzeniu doświadczeń korzystnych dla rozwoju osobowości, czy też osiągnięcia dojrzałości. W przypadkach trudności

⁷ Por. I. Obuchowska, *Okres dorastania*, Warszawa 1983, s. 5-15.

⁸ M. Porębska, *Kryzys wychowania i perspektywa jego przezwyciężenia, refleksje psychologa zajmującego się wychowaniem*, [w:] *Rozwój człowieka i jego zagrożenia w świetle współczesnej psychologii*, pod red. Z. Łosia i A. Oleszkowicz, Wrocław-Lublin 1997, s. 17.

czy nawet kryzysów dorośli dają oparcie i odpowiednią pomoc, która pozwala na samodzielne ich opanowanie.

Nie bez znaczenia jest również uczestniczenie w grupie rówieśniczej. Z jednej strony może ono wpłynąć na wzbogacenie rozwoju jednostki, z drugiej jednak może sprzyjać pogłębianiu się jego deformacji. Zależy to nie tylko od grupy, ale również od właściwości i potrzeb jednostki, która się w nią włącza. U młodzieży, zwłaszcza w wieku szkolnym, występuje potrzeba bycia i działania w grupie. Grupy zorganizowane, realizujące przyjęte społecznie wartości i zasady postępowania, umożliwiają każdemu z uczestników zdobywanie pozytywnych doświadczeń dla rozwoju. Z kolei uczestniczenie w grupie nieformalnej, skupiającej osoby zdemoralizowane, realizujące działania przestępcze, ma destrukcyjny wpływ na rozwój jednostki. Należy dodać, że do takich grup najczęściej trafiają osoby, które nie mają oparcia w rodzinie⁹.

W przypadku prawidłowego przebiegu rozwoju, w młodości człowiek staje się zdolny do świadomego kierowania własnym rozwojem. Chodzi tu głównie o pracę nad sobą, doskonalenie życia wewnętrznego, rozszerzanie skali przyjmowanych wartości. Wzrasta w tym okresie autonomia działania, świadome kierowanie własnym postępowaniem, a co za tym idzie – własnym rozwojem.

Problem wyboru dalszej drogi edukacyjno-zawodowej wśród młodzieży

Wybór dalszej drogi edukacyjno-zawodowej wśród młodzieży stanowi ważny problem w literaturze pedagogicznej oraz szczególnie przedmiot zainteresowania pedagogiki pracy. Nie ulega wątpliwości, że jedną z najważniejszych decyzji w życiu każdego człowieka jest wybór zawodu. Stopień trafności dokonanego wyboru oraz drogi do niego wiodącej decyduje o tym, czy wykonywana w przyszłości praca będzie efektywna, czy będzie rozwijała siły twórcze człowieka, pozwoli na realizację planów życiowych, czy będzie dla niego źródłem satysfakcji i zadowolenia. Dlatego też decyzja dotycząca wyboru zawodu powinna być podejmowana bardzo wcześnie, już w okresie pobytu uczniów w szkołach, którzy powinni jasno zdawać sobie sprawę z tego, czy preferowana przez nich praca zawodowa będzie w przyszłości umożliwiać samorealizację, czyli realizację życiowych potencji, uzdolnień i sił, czy pozwoli na zaspokojenie ich potrzeb i pragnień. W związku z tym decyzja ta powinna być podejmowana przez nich świadomie, rozważnie, w wyniku długotrwałego, pedagogicznie ukierunkowanego procesu

⁹ Por. M. Porębska, *Kryzys wychowania i perspektywa jego przezwyciężenia, refleksje psychologa zajmującego się wychowaniem*, [w:] *Rozwój człowieka i jego zagrożenia w świetle współczesnej psychologii*, pod red. Z. Łosia i A. Oleszkowicz, Wrocław-Lublin 1997, s. 17-22.

poszukiwania, konfrontowania i uzgadniania osobistych zainteresowań, uzdolnień warunków psychofizycznych i zdrowotnych, aspiracji z uwzględnieniem realnej sytuacji i zapotrzebowania na określone zawody na rynku pracy.

Jednakże podejmowanie decyzji edukacyjno-zawodowej w okresie dorastania nie jest rzeczą łatwą. W okresie tym bowiem młodzi ludzie, nie posiadając jeszcze wystarczającej wiedzy o świecie, jak również mając trudności w dokonaniu obiektywnej samooceny, zmuszeni są podejmować decyzje, które sięgają swoimi skutkami daleko w przyszłość. Dlatego też oczekują pomocy w obraniu właściwej drogi życiowej od osób dorosłych. Osoby te jednak nie mogą podejmować decyzji za nich, lecz powinny przygotować ich do wyboru zawodu, jak i dalszej drogi edukacyjnej tak, aby wybór ten był w pełni dojrzały i świadomy. W związku z tym na każdym szczeblu kształcenia, począwszy już od kształcenia gimnazjalnego, uczniowie powinni poznawać różne zawody, drogi do ich zdobycia, własne preferencje zawodowe, rozwinąć umiejętności adaptacyjne oraz umiejętność zdobywania informacji jak zachować się na rynku pracy.

W związku z powyższymi ustaleniami interesujący i ważny aspekt stanowić może analiza roli osób dorosłych, jaką odgrywają one w procesie podejmowania przez młodych ludzi decyzji edukacyjno-zawodowych. W mojej pracy doktorskiej dokonałam analizy związku między wyborem szkoły przez gimnazjalistów a osobami doradzającymi ten wybór¹⁰. Dane z badań ukazuje tabela 1.

Dane z tabeli 1 wskazują na to, że większość badanej młodzieży uważa, iż wybór przyszłej szkoły jest ich własnym wyborem. Wypowiedź ta w ostatecznym wyniku uzyskała wysoką średnią ogólną – 3,77 p. w skali 4–1, co jest wyrazem odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak” i plasuje ją na pierwszym miejscu wśród pozostałych odpowiedzi¹¹.

W drugiej kolejności gimnazjaliści wskazali rodziców jako osoby mające wpływ na wybór przyszłej szkoły. Ta wypowiedź uzyskała średnią ogólną – 3,10 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Silny wpływ rodziców i środowiska rodzinnego na kształtowanie się aspiracji życiowych oraz decyzji zawodowych, stanowi fakt niezaprzeczalny, gdyż rodzina sama w sobie stanowi olbrzymią siłę oddziaływania, której nie da się w pełni zastąpić wpływami innych osób bądź instytucji.

¹⁰ W wymienionej pracy doktorskiej „Działalność zawodoznawcza a świadomość wyboru kierunku dalszego kształcenia wśród uczniów szkół gimnazjalnych – na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego”, przebadano ogółem 680 gimnazjalistów klas trzecich na terenie województwa kujawsko-pomorskiego.

¹¹ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani uczniowie mieli za zadanie określić związek między wyborem szkoły a osobami doradzającymi ten wybór poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „tak” razy 4, „raczej tak” razy 3, „raczej nie” razy 2 i „nie” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania: do 1,50 p. – odpowiedź negatywna pewna – nie; od 1,51 p. do 2,50 p. – odpowiedź negatywna niepewna – raczej nie; od 2,51 p. do 3,50 p. – odpowiedź pozytywna niepewna – raczej tak; powyżej 3,50 p. – odpowiedź pozytywna pewna – tak.

Tabela 1.

Związek między wyborem szkoły a osobami doradzającymi ten wybór wśród uczniów gimnazjum

N=310

Osoby doradzające	Wpływ				Wartość punktowa	Średnia wyboru	Ranga wyboru
	odpowiedzi						
	tak 4p.	raczej tak 3p.	raczej nie 2p.	nie 1p.			
Wybór własny	250	52	4	4	1168	3,77	I
Rodzice	93	106	53	58	960	3,10	II
Rodzeństwo	28	53	36	193	536	1,72	IV
Nauczyciele	24	28	60	198	498	1,61	V
Pedagog szkolny/ doradca zawodu	13	19	28	250	415	1,34	VI
Lekarz	5	14	25	266	378	1,21	VII
Koleżanki, koledzy	27	66	62	155	585	1,89	III
Pracownicy poradni psychologiczno- pedagogicznej	5	12	23	270	372	1,20	VIII
Średnie wyboru	56	44	36	174	614	1,98	-

Znaczące jest to, że przeprowadzone badania wykazały, iż wpływ nauczycieli na wybór szkoły przez gimnazjalistów jest stosunkowo niski. Odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną – 1,61 p. i mieści się w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”.

Tak małe znaczenie nauczyciela w podejmowaniu decyzji edukacyjno-zawodowej przez młodych ludzi stanowi sprawę niepokojącą tym bardziej, że okres zmian ustrojowych w Polsce, głębokie modyfikacje w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej odkryły również nowe problemy edukacyjne i wyznaczyły nowy zakres odpowiedzialności nauczycielskiej. W nowej rzeczywistości edukacyjnej wyznacza się bowiem ambitną rolę w rozwoju jednostek i społeczeństw. XXI w. postrzega się jako epokę, w której zdobywanie wiedzy traktowane będzie nie tylko jako środek prowadzący do zdobycia celu, ale również jako cel sam w sobie. Oznacza to, że od nauczycieli oczekuje się wiele, gdyż to właśnie od nich w znacznej mierze zależy, czy ta wizja stanie się rzeczywistością. Sprawą zasadniczą stał się wkład nauczycieli w przygotowanie młodzieży do zdecydowanego i odpowiedzialnego uczestnictwa w budowaniu przyszłości.

Nauczyciele odgrywają zasadniczą rolę w kształtowaniu postaw pozytywnych lub negatywnych wobec nauki. Powinni oni rozbudzać ciekawość, rozwijać samodzielność,

zachęcać do intelektualnej ścisłości oraz tworzyć warunki niezbędne do edukacji formalnej i edukacji ustawicznej. Rola nauczyciela jako promotora zmian, orędownika wzajemnego zrozumienia i tolerancji nigdy jeszcze nie była tak oczywista¹².

Nauczyciel poprzez swoją rolę społeczną i kwalifikacje jest główną postacią, od której zależą wyniki instytucjonalnego kształcenia. W centrum procesu pedagogicznego znajduje się silny związek, jaki wytwarza się między nauczycielem i uczniem. Wiedzę można zdobywać w różny sposób (poprzez kształcenie na odległość, czy poprzez wprowadzenie nowych technologii do szkoły), jednakże prawie dla wszystkich uczniów nauczyciel jest nadal niezastąpiony. We współczesnych społeczeństwach nauczyciele coraz częściej muszą przyczyniać się do kształtowania sądów i poczucia odpowiedzialności indywidualnej, aby później uczniowie byli w stanie antycypować zmiany i dostosowywać się do nich, nie przestając uczyć się przez całe życie.

Najmniejszy wpływ (właściwie znikomy) na wybór przyszłej szkoły w mniemaniu gimnazjalistów mają lekarze oraz pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznej. Obie te wypowiedzi osiągnęły bardzo niskie średnie ogólne: lekarze – 1,21 p., pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznej – 1,20 p., co odczytujemy jako odpowiedź negatywną pewną „nie”. Również mały wpływ na wybór przyszłej drogi edukacyjnej wśród gimnazjalistów miał pedagog szkolny bądź doradca zawodu (średnia ogólna – 1,34 p.). Fakt ten stanowi sprawę niepokojącą, bowiem to właśnie od pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznej jak również pedagogów szkolnych oraz doradców zawodu oczekuje się znaczącej pomocy w procesie wyposażania młodych ludzi w wiedzę zawodoznawczą na etapie nauki w szkole.

Znaczenie działalności zawodoznawczej w procesie dorastania jednostki ludzkiej

Z powyższych ustaleń wynika, że decyzja edukacyjno-zawodowa dorastającej jednostki jest niezwykle ważna dla jej dalszego funkcjonowania. Dlatego tak ważną rolę odgrywa wyposażanie jej już od najmłodszych lat w wiedzę zawodoznawczą, która powinna w znaczącym stopniu pomóc w świadomym i przemyślanym wyborze przyszłego zawodu. Działania z tym związane, określane mianem działalności zawodoznawczej, stanowią długotrwały proces i w dużej mierze zależą od postaw i udzielonej pomocy osób dorosłych otaczających młodego człowieka.

¹² *Nauczyciel w poszukiwaniu nowych możliwości*, [w:] Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delors'a, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, UNESCO 1998, s. 147–151.

W zaprezentowanej wcześniej pracy doktorskiej została dokonana próba określenia wpływu działalności zawodoznawczej prowadzonej w szkołach na świadomość wyboru przyszłego zawodu oraz dalszego kierunku kształcenia wśród uczniów szkół gimnazjalnych. Badaniami objęto 680 gimnazjalistów klas trzecich z 20 szkół na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Przeprowadzone analizy ukazały z jednej strony stan i wartość działalności zawodoznawczej prowadzonej w szkołach gimnazjalnych, z drugiej zaś strony – poziom świadomości wyboru kierunku dalszego kształcenia wśród gimnazjalistów. Ponadto udało się ustalić, jaki jest zakres wpływu tych działań na decyzje edukacyjno-zawodowe uczniów. Wyniki przeprowadzonych badań empirycznych pozwoliły na wysunięcie wielu wniosków ogólnych, na podstawie których można dokonać próby określenia znaczenia działalności zawodoznawczej w procesie dorastania jednostki ludzkiej.

Ważnym aspektem przeprowadzonych badań była ocena przez gimnazjalistów rangi działalności zawodoznawczej oraz jej przejawów w swoim gimnazjum. Wyniki badań przedstawia tabela 2.

Tabela 2.
Ranga działalności zawodoznawczej w gimnazjum

Rodzaj działalności	Ranga							
	bardzo wysoka		wysoka		średnia		niska	
	L	%	L	%	L	%	L	%
Wychowanie przez pracę	40	12,9	79	25,5	129	41,6	62	20,0
Kształcenie ogólnotechniczne	25	8,1	76	24,5	139	44,8	70	22,6
Orientacja i poradnictwo zawodowe	32	10,3	93	30,0	121	39,1	64	20,6

Z powyższego zestawienia wynika, że:

– największa grupa badanych osób (41,6%) ocenia rangę wychowania przez pracę jako średnią, 25,5% jako wysoką, a 20,0% jako niską;

– również największa grupa gimnazjalistów ocenia rangę kształcenia ogólnotechnicznego jako średnią (44,8%), 24,5% jako wysoką i 22,6% jako niską;

– podobnie ranga orientacji i poradnictwa zawodowego w większości oceniana jest przez młodzież jako średnia (39,1%), 30,0% ocenia ją jako wysoką, a 20,6% jako niską.

Powyższe dane wskazują na to, że wszystkim przejawom działalności zawodoznawczej uczniowie przypisali głównie rangę średnią. W drugiej kolejności ocenili je jako wysokie. Analizy te pozwoliły wnioskować, iż zadania działalności zawodoznawczej w szkołach gimnazjalnych realizowane były na zadowalającym poziomie i w związku

z tym okazały się pomocne w podejmowaniu decyzji dotyczącej wyboru dalszego kierunku kształcenia.

Jednakże pozostałe ustalenia wykazały, że pomimo iż uczniowie stosunkowo wysoko ocenili rangę działalności zawodoznawczej w szkole, to jednak żaden jej rodzaj nie okazał się pomocny przy wyborze dalszej drogi edukacyjno-zawodowej, na co wskazało aż 70% badanych gimnazjalistów.

Dla ukazania pełnego wymiaru działań zawodoznawczych prowadzonych w szkołach gimnazjalnych dokonano analizy dokumentacji zawodoznawczej. Miało to na celu przedstawienie rzeczywistych działań szkoły w obszarze przygotowania uczniów do wyboru dalszej drogi zawodowo-edukacyjnej i określenia ich ewentualnego wpływu na poziom świadomości tego wyboru wśród uczniów. Analiza ta potwierdziła wcześniejsze ustalenia, które pozwoliły wnioskować, iż zadania w zakresie działalności zawodoznawczej nie są realizowane na zadowalającym poziomie. Ogólnie rzecz ujmując, dokumentacja wskazywała na wiele braków oraz nieprawidłowości w prowadzeniu tej działalności. Należało do nich między innymi wykorzystywanie nieaktualnych przepisów dotyczących podstaw programowych oraz marginalne traktowanie problematyki związanej z tą działalnością. W analizowanej dokumentacji doszukano się jedynie jednostkowych zapisów, które świadczyły o tym, że na terenie niektórych gimnazjów pojawiały się sporadyczne działania wykraczające poza informacje o szkołach ponadgimnazjalnych. Na tej podstawie stwierdzono, że stan działalności zawodoznawczej w szkołach gimnazjalnych nie jest zadowalający i cechuje go stosunkowo mały wpływ na decyzje uczniów związane z wyborem dalszego kierunku kształcenia.

W toku badań dokonano analizy poziomu wiedzy, przekonań i poglądów, opinii oraz motywacji reprezentowanych przez młodzież gimnazjalną na temat: samego siebie i własnych możliwości, zawodów, ścieżek edukacyjnych oraz rynku pracy. Wykazały one, że zdecydowaną większość uczniów szkół gimnazjalnych charakteryzował niski poziom wiedzy na temat wybranej przez siebie szkoły – 60,8% (N = 293), w tym 56,2% dziewcząt (N = 162) i 60,8% chłopców (N = 131), a także przyszłego zawodu – 71,3% (N = 286), w tym 73,7% dziewcząt (N = 156) i 67,7% chłopców (N = 130).

Również większość z nich nie wykazywała zainteresowania sytuacją na rynku pracy, związanego z aspektem zapotrzebowania na określone zawody, nie orientowała się, na jakie zawody istnieje zapotrzebowanie na tym rynku (52,6% badanych gimnazjalistów przy N = 310) oraz jaki jest poziom bezrobocia w ich województwie (prawidłową odpowiedź (czyli wartość ok. 25%) podało zaledwie 6,8% badanych). W dodatku duża grupa wśród nich nie zdawała sobie z tego sprawy. Taki stan rzeczy potęgował nie tylko brak zainteresowania tym aspektem, ale wręcz obojętny stosunek do swojej przyszłości edukacyjno-zawodowej.

Analizie poddano również poziom samooceny wśród gimnazjalistów oraz w jakim stopniu wpływał on na wybór zawodu i kierunku dalszego kształcenia. Jako że głównymi elementami samooceny ucznia są jego zdolności i zainteresowania, analizie poddano

przynależność gimnazjalistów do określonych kół zainteresowań na terenie szkoły i poza nią. Analizy te wykazały, że większość badanej młodzieży nie miała ukształtowanych zainteresowań oraz nie posiadała umiejętności obiektywnej oceny swoich uzdolnień. Cechą charakterystyczną badanej młodzieży było to, iż duża grupa dziewcząt (ok. 40%) i większość chłopców (ok. 70%) nie należało do żadnych kół zainteresowań. Spośród tych, którzy deklarowali swoją przynależność do określonych kół, większość należała tylko na terenie szkoły z tym, że wówczas do kilku kół zainteresowań jednocześnie (średnio 2,3). W dodatku na 160 badanych dziewcząt, jedynie 24 (czyli 15%) określiło swoje uzdolnienia i ich wpływ na pracę w szkole, a wśród chłopców – tylko 20 na 150 badanych (czyli 13,3%).

Powyższe ustalenia pozwoliły na sformułowanie stwierdzenia, że brak umiejętności oceny swoich zainteresowań i uzdolnień, które stanowią główne elementy samooceny ucznia, utrudnia mu podjęcie decyzji zawodowej i przyczynia się do jej podejmowania pod wpływem czynników drugorzędnych.

W kontekście tych ustaleń istotne znaczenie miała analiza refleksji badanych uczniów nad swoją przyszłością zawodową, która wykazała, że zdecydowana większość z nich nie potrafiła określić, jak wyobraża sobie przyszłą pracę – 45,5% (141 osób przy N = 310) nie napisało nic lub „nie wiem”, a 27,4% (85 osób) podawało określenia bardzo ogólnikowe typu: ciekawie, przyjemnie, dobrze itp.

Reasumując, można stwierdzić, że wszystkie przejawy działalności zawodoznawczej zostały przez ankietowaną młodzież uznane za mało przydatne w wyborze dalszej drogi edukacyjnej. Taki stan rzeczy znalazł potwierdzenie w zapisach na rzecz podejmowanych przez pracowników gimnazjum działań w tym zakresie, z których wynikało, iż nie były one realizowane na zadowalającym poziomie.

Przedstawione powyżej ustalenia mają charakter mało optymistyczny i wskazują na niski poziom działań związanych z pomocą w wyborze dalszej drogi edukacyjno-zawodowej przez uczniów szkół gimnazjalnych. Istnieje zatem potrzeba, a wręcz konieczność zmiany takiego stanu rzeczy, mając na uwadze głównie przyszłość zawodową młodego pokolenia.

Jeden z najbardziej upowszechnionych raportów oświatowych zatytułowany: *Edukacja – jest w niej ukryty skarb* Jacques'a Delorsa podejmuje m.in. problematykę orientacji zawodowej na etapie nauki w szkole średniej. Zdaniem autorów tego opracowania to właśnie w szkole średniej młodzież wybiera drogę, którą zamierza wejść do życia dorosłego i świata pracy. Wybór określonego kierunku kształcenia zawodowego lub ogólnego powinien opierać się na gruntownej ewaluacji, która umożliwiłaby określenie mocnych i słabych stron ucznia. Inaczej rzecz ujmując, orientacja zakłada ewaluację łączącą w subtelny sposób kryteria edukacyjne i przewidywania odnoszące się do przyszłej osobowości młodego człowieka. Zdaniem twórców raportu, szkoła powinna być w stanie zdiagnozować potencjał każdego z uczniów. Należałoby też zadbać w miarę możliwości o dostępność specjalistów do spraw orientacji zawodowej, co ułatwiłoby

wybór dziedziny studiów (z uwzględnieniem potrzeb rynku pracy) i pomogło rozwiązać problemy społeczne niektórych uczniów¹³.

Nie ulega wątpliwości, że istotność i doniosłość powyższych ustaleń jest niezaprzeczalna. Niemniej jednak określenie szkoły średniej jako etapu edukacji, na którym powinno realizować się założenia orientacji zawodowej jest co najmniej dyskusyjne. Ustalenia teoretyczne, jak i analizy badań przedstawionych w przytoczonej rozprawie wykazały, że istnieje potrzeba realizowania usystematyzowanych działań zawodoznawczych, które nie ograniczają się jedynie do orientacji zawodowej na etapie szkoły gimnazjalnej. To właśnie już na tym etapie kształcenia uczniowie zmuszeni są podejmować decyzje, które sięgają swoimi skutkami daleko w przyszłość. Dotyczy to głównie wyboru dalszej drogi edukacyjno-zawodowej. Dla wielu z nich pomoc w tym zakresie na etapie kształcenia ponadgimnazjalnego może okazać się spóźniona.

Prezentowane badania wykazały również, że w chwili obecnej poziom prowadzonych działań zawodoznawczych na terenie szkół gimnazjalnych jest bardzo niski, a skuteczność realizacji zadań w tym zakresie – wysoce niezadowalająca. Istnieje zatem konieczność wprowadzenia do praktyki szkolnej programu, który pozwoliłby na zmianę tej sytuacji. Nie ulega wątpliwości, że takie próby były już w szkołach podejmowane, jednakże ze względu na jednostkowy charakter, jak i ograniczenie zakresu do orientacji i poradnictwa zawodowego okazały się na ogół mało efektywne.

Należy dodać, że badania wykazały również, iż pracownicy szkół gimnazjalnych odpowiedzialni za przebieg procesu przygotowania uczniów do podjęcia decyzji edukacyjno-zawodowej, do których należą w szczególności: nauczyciel, wychowawca i pedagog szkolny, mają za mało czasu na prowadzenie działań zawodoznawczych w sposób kompetentny i nie są do tego odpowiednio przygotowani. Zdecydowanie niewystarczająca jest również pomoc pracowników Poradni Psychologiczno-Pedagogicznych w tym zakresie.

W związku z tymi ustaleniami, istotnego znaczenia nabiera koncepcja szkolnego doradcy zawodu. Potrzeba utworzenia tego stanowiska wynika nie tylko z konieczności dostosowania do standardów krajów Unii Europejskiej. Istnieje bowiem konieczność profesjonalnej pomocy, usytuowanej blisko ucznia, zwiększającej trafność podejmowanych decyzji edukacyjnych i zawodowych, minimalizującej koszty psychiczne wynikające z niewłaściwych wyborów i koszty materialne związane z dojazdem do placówek specjalistycznych. Chodzi również o zagwarantowanie systematycznego oddziaływania na uczniów w ramach planowych działań realizowanych metodami aktywnymi (warsztaty, zajęcia aktywizujące). Ponadto ważne jest udzielanie uczniom pomocy w wyborze i selekcji informacji dotyczących edukacji i rynku pracy, zgodnie z planowanym

¹³ J. De Loris, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, Warszawa 1998, s. 134-135.

przez nich kierunkiem rozwoju zawodowego oraz obniżenie społecznych kosztów kształcenia dzięki poprawieniu trafności wyborów na kolejnych etapach edukacji.

Działania szkolnego doradcy zawodowego¹⁴ przyczyniają się do poszerzania edukacyjnych i zawodowych perspektyw uczniów oraz do podejmowania przez nich świadomych, trafniejszych decyzji. Ułatwiają im ponadto wejście na rynek pracy dzięki poznaniu procedur pozyskiwania i utrzymania pracy, a także kształtują świadomość konieczności i możliwości zmian w zaplanowanej karierze zawodowej. W rezultacie powinno doprowadzić to do zmniejszenia liczby niepowodzeń szkolnych, zniechęcenia uczniów, porzucania szkoły, a potem pracy, jako konsekwencji niewłaściwych wyborów¹⁵.

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu rozważania nie wyczerpują zakresu postawionego problemu, jak również sposobu jego rozstrzygnięcia. Z uwagi na jego złożoność i doniosłość wszelkie przemyślenia, wnioski i próby generalizacji nie stanowią ostatecznych rozwiązań. Stanowią jedynie próbę ukazania, jak ważny jest problem wyboru przyszłego zawodu dla jednostki oraz konsekwencje tego wyboru w przyszłości, jak również, że do wyboru zawodu człowiek powinien być przygotowywany już od najmłodszych lat. Mają one stanowić przesłankę do zwrócenia uwagi na konieczność prowadzenia szerszych badań i analiz oraz przedstawienia praktycznych rozwiązań w zakresie tej problematyki i związanej z nią działalności zawodoznawczej. Stan badań zawodoznawczych w Polsce prezentuje się bowiem niekorzystnie.

Reasumując, można stwierdzić, że istnieje konieczność wspomagania uczniów w podejmowaniu przez nich decyzji edukacyjno-zawodowych poprzez określone działania zawodoznawcze, co może w znacznym stopniu wpłynąć na pozytywny charakter przyszłych decyzji życiowych, również tych, które wykraczają poza aspekt związany z karierą zawodową.

Literatura

Delors J., *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, Warszawa 1998.

Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, *Szkolny doradca zawodowy* (projekt), Warszawa 2003.

Nowacki T.W., *Zawodoznawstwo*, Radom 1999.

Obuchowska I., *Okres dorastania*, Warszawa 1983.

¹⁴ Określone wstępnie w projekcie wydanym przez Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej zatytułowanym: *Szkolny doradca zawodowy*, Warszawa 2003.

¹⁵ Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, *Szkolny doradca zawodowy...*, op. cit., s. 5-9.

Rozwój człowieka i jego zagrożenia w świetle współczesnej psychologii, pod red. Z. Łosia, A. Oleszkowicz, Wrocław-Lublin 1997.

Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, wyd. IV, Bydgoszcz 2005.

Wygotski Lew S., *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, pod red. A. Brzezińskiej, M. Marchow, Poznań 2002.